

Жоробекова Б.С.

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВ ЖАНА АДАМЗАТ ТЕМАСЫ

Жоробекова Б.С.

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВ И ТЕМА ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

B.S. Zhorobekova

CHYNGYZ AITMATOV AND THE THEME OF HUMANITY

УДК: 894.341-09 (043.3)

Ч.Айтматов көркөм сөз чеберчилигинин ири өкүлү. Кыргыз элимдин сыймыгы, коомдук жана мамлекеттик ишмер. Анын калеминен жаралган прозалык, публицистикалык жана драмалык чыгармалары менен кыргыз адабиятына чыйыр салды. Бул макалада Ч. Айтматовдун “Адамга эң кыйыны, күн сайын адам болуу” деген сөзүнөн улам жазуучунун чыгармаларындагы адамзаттык теманын козголушу, аны чечүүнүн проблемалары жөнүндө сөз болмокчу. Адамдын табиятка кылган таасиринен жер планетасына коркунуч келүүдө. Мисалга алсак, Ч. Айтматовдун “Ак кеме” чыгармасындагы Баланын тегерегиндеги кара-өзгөйлүк, мансапкорлук, адилетсиздик, уятсыздык өкүм сүрөт. Мындан Бала балык болуп гана сүзүп кетүүнү чечет. Бул маселелер тууралуу казак акыны Мухтар Шаханов менен ой бөлүшүү менен маселени чечүү үчүн алгач адам өзүн-өзү тарбиялоодон баштоо керектиги жөнүндө кеп козголот.

Негизги сөздөр: көркөм сөз чебери, саясий ишмер, проза, драма, публицистика, өзүн-өзү тарбиялоо/

Ч.Айтматов яркий выразитель художественного мастерства. Гордость кыргызской нации, общественный и политический деятель. Написанные пером Ч.Айтматова прозаические, публицистические, драматические произведения оставили глубокий след в кыргызской литературе. В статье исследуется то, как в произведениях великого писателя находят отражение проблемы человечества и пути их решения, связанные с цитатой Ч. Айтматова «Самое трудное для человека – это каждый день быть человеком» («Адамга эң кыйыны, күн сайын адам болуу»). От небрежного отношения на природу и всю Вселенную планета Земля находится под опасной угрозой. Например, в повести Ч. Айтматова «Белый пароход» главный герой находится в окружении несправедливости, бесстыдства, эгоизма и лицемерия. От всего этого он решает избавиться, превратившись в рыбу. Чтобы решить эту проблему писатель делится с раздумьями с казахским поэтом Мухтаром Шахановым, что человек должен начать с самого себя.

Ключевые слова: художественный деятель, политический деятель, проза, драма, человечество.

Ch. Aitmatov is a bright exponent of artistic skill. The pride of the Kyrgyz nation, social and political activist. Prose, journalistic, dramatic works written by the pen of C. Aitmatov left a deep imprint on Kyrgyz literature. The article explores how the works of the great writer reflect the problems of humanity and the ways to solve them, connected with the quotation by Aitmatov "The most difficult thing for humanity is to be human every day" From negligence to the entire Universe, planet Earth is under threat. For example, in the story "White ship" by Ch. Aitmatov, the main character is surrounded by injustice, shamelessness, selfishness and hypocrisy. From all this he decides to get rid of, turn into a fish. This problem should be solved with the Kazakh poet Mukhtar Shakhanov, sharing with

him his thoughts that a person first of all should start with himself, with self-education.

Key words: artistic mastery, political figure, prose, drama, reflection, self-education, humanity.

“Эр жүрөк, жоокер, көчмөн кыргыз эли эзелтен оозеки адабий мураска бай келген. Алардын жүрөгүнө уламыш, жомок, салттык ырлар, жаңылмач, макал-лакап, табышмак, дастан, насаат, кошок, терме сөздөр орун алган. Булар элимдин акыл-эсинен, турмуштук тажрыйбасынан жаралган тунук булак сыяктуу суугарылып, оозанган сыяктанат. Өз кезегинде муундан-муунга өтүп, элдин рухий дүйнөсүн сергитип, тазартып, ырахат тартуулаган.

Мына ушундай бешиктен тартып өнөр, билимге оозанган кыргыз элимдин уулу- Айтматов Чыңгыз Төрөкулович өз чыгармаларында адамзаттын рухий дүйнөсү жөнүндө мазмуну терең чыгармаларды жаратып, кылым карытып келген.

Улуттук адабиятыбыздын сыймыгы, заманыбыздын залкар жазуучусу, Чыңгыз агам искусствонун сөз өнөрү менен ишке ашуучу, дүйнөнү образдуу чагылдырууга негизделген адабият майданында дүйнөнүн классиктери Шекспир, Байрон, Бальзак сыяктуу жазуучулардын катарына туруп, өз окурмандарынын жүрөгүнөн түнөк таап отурган чагы.

Ч. Айтматов көркөм сөз чеберчилигинин ири өкүлү жана саясий турмушка активдүү аралашкан ишмер. Анын калеминен жаралган прозалык, публицистикалык жана драмалык чыгармалары кыргыз адабиятындагы арымдуу кадамдардын бири. Жазуучуга дүйнөлүк кадыр-барк алып келген чыгармалары коомдук - саясий, социалдык, нравалык, интеллектуалдык жана адамзаттык маселелерди философиялык ой чабыт менен көркөм чеберчилик менен бергенде. Азыркы күндө адам баласынын жан дүйнөсүн психологиялык талдоодон өткөрүү менен элдик каада-салтты жуурулуштура ача берген элимдин сыймыгы, Ч. Айтматов замандын генийи аталып отурат.

Жазуучунун чыгармаларында адамзат темасы бардык чыгармаларында баштан аяк сыдырылып берилет. Анын: “Адамга эң кыйыны, күн сайын адам болуу” деген сөзүнөн улам бул макаламда жазуучунун табигатка адамдын таасири канчалык оор болуп жаткандыгы жөнүндө иликтөөгө алып, казак акыны Мухтар Шаханов менен болгон сырдашуусунан жаралган “Аскада калган аңчынын ыйы” аттуу чыгарма өзөк болот.

Анда, Чыңгыз агам: “Ылгый эле түш көрөм. Эмне сыр бар экенин билбейм. Кирпигим илинсе эле бүттү, ар кандай түштөр кучагына алат. Таң заары-

нан бирде кубанып, бирде муңайып ойгоном. Бейпилчилик заманында тиричиликтин ачуу-татуусун бирге таткан, көңүл түпкүрүндө жылдыздай жанган аяр адамдарды көрөмүн. Кээде түшүмдө өзүм бир да жолукпаган, бирок сыртынан терең акыл-парасатына каныккан зор инсандар да кирет. Тири жанга ооз ачпаган купуя сырларымды кээде ошолорго төгүп жатам. Жашыра турганым жок, түштү ушунчалык көп көргөндүктөн жадап бир-эки ирет догдурга да көрүнгөнүм бар. Алардын баамында ашык-кеми жок, баары жайында. Көзүм бир аз илинсе сан түрдүү окуялар менен элестердин дүйнөсүнө кайра сүнгүймүн.” [1, 53-б.] - дейт. Кыргыз журтунун зор сыймыгы болгон “Манасты” даңазалап, анын улуулугун өзүнүн таланты менен далилдеген, өз заманынын эң залкар манасчысы Саякбай Карала уулунун манасчы болуп калышына аян-түш себепкер эмеспи. Чоң энеси ыр-жомокко шыктуу киши болуп, “Манасты” да айтып берип, бала күндөн улуу жомокту кулагына сиңирип жүргөн Саякбай ага чейин эле “Манас” айтып жүрсө да, түш көргөндөн кийин гана ага бир беткей киришкен. Мындан улам Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылык шыгына ошол чын сырын төгүү, жүрөгүн уйгу-туйгу кылып жаткан ойлоруна өзөк болгонбу деген ойго келесиң. Анда ага жооп иретинде калемдеши, сырдашы, дос-иниси, казак элинин акыны Мухтар Шаханов: “Баамымда, бул кыял менен таасирленүүнүн учкулдугуна, арымдуу чабытына байланыштуу болсо керек. Дагы анча-мынча чоочулатып коёюн... Балким, түш көрбөй калсаңыз бүгүнкү деңгээлдегидей жазуучу болбой калышыңыз да ыктымал эле...”

Асмандан жылдыз учту деп жатабыз. Учкан жылдыздын эң соңку чачкан жарыгынын өзү жерге миллиондогон жыл өтүп жетет экен. Жердеги адамдардын кээ бири тиричилик менен түбөлүк коштошкон соң тирүүлөрдүн санаасында ошол жылдыздардай жаркырап, шоола чачып турмак. Бул күндө көпчүлүгү көз көрбөс, кол жеткиске кеткен жылдыз инсандар сизге болумуш менен санаанын көзгө көнүбөс кубаттуу шоолалары аркылуу түшүңүзгө киргендир. Өздөрү үлгүрө албаган аманат ишти, өмүрдүн тар жол, тайгак кечүүлөрүндө зарлап кеткен кээ бир ой-мүдөөлөрүн сизди аткарып деп аян берген чыгаар” [1, 53-б.] дейт. Түш жоруу өтө опурталдуу. Аны элдин арасындагы сөз билген, акылман карыяларга эле жоруткан. Кандай гана түш болбосун элим жакшылыкка багыштап, батасын берген. Ал эми жаман түш көрсө, “бул түшүң түлкүнү богу” деп коюшкан. Ал эми, бул жерде Чыңгыз Айтматов досуна ишенип, ага сыр бөлүшүп жатат. Анын бул түшүн жорууда акын Мухтар аганын таасирленүүнүн натыйжасындагы көрүү, анан калса, көзү өтүп кеткен инсандардын ой мүдөөсүн аткарып деген ою деп жоруганы кызыктуу. Себеби, муну Чыңгыз Айтматов да өз мойнуна алып, мындай дейт: “Сөзүңдө азилдин учкуну жатканы менен туура баамдап жатасың. “Иллиада” менен “Одиссеяны” жазган Гомер жаатында грек ойчулу Платон: “Бул акын бүткүл Элланданы тарбиялады” деген экен. Улуулар - элдин уста-

ты. Эгер алардын таасири болбосо, биздин тагдырыбыз балким, саал башкача калыптанаар беле, ким билсин? Ошол балбылдаган жылдыздардын ичинде алгач таанышкан адамым казак калкынын улуу перзенти, мүлдө дүйнө тааныган жазуучу Мухтар Ауэзов болгон” [1, 53-б.] - дейт. Демек, заманымдын залкар жазуучусу, дүйнөнү чыгармалары менен дүңгүрөткөн, алп жазуучу колундагы калем менен бул жашоодогу вазийпасын улуу инсандардан таалим алуу менен көркөм философияны жаратып, бүткүл ааламдагы окурмандарды жер планетасындагы ааламаттар, кырсык, табиятка болгон коркунучтар, адамга болгон кыянатчылыктар, уурулук, наркомания, маңкуртчулук сыяктуу коркунучтарды алдын алуу, алардын болбоосунун иш-аракеттерине бел байлаганы го деген ойго келесиң.

Жазуучу жерге адам гана ээ экендигин айтып: “Жараткан эгем пендесине: “Жер бетиндеги бүтүндөй тиричилик ээсин колуңа беремин. Мына сага мейкин талаа, тоо-таш, чалкар деңиз, айдың көл, калың токой. Кыбыраган жаныбарларга да өзүң ээлик кыл. Менден кийинки ээси – сенсиң. Жер бетиндеги өмүр өнүмдүү өрүш алабы жокпу, же бир бүлүнүп, ойрону чыгабы, - сага тиешелүү. Акыры сенден сураймын,” – деп мойнуна өтө зор милдетти артып, чексиз бийликти адам эркине берсе керек.

Ушул суроо коюлган жердеги тиричиликтин канчасы өмүр сүрүп жатат, канчасы адам колунан набыт болду деп саресеп салсак, төбө чачынды тик тургузар ойлордун кучагында каласың...” [1, 209-б.] - дейт. Мындан улам жазуучуну табигаттагы, адам маселеси биринчи орунда турганын көрөбүз. Чексиз бийликте турган адамдын эрки ойлондурут. Жаратылыштагы жаныбарларга жашоого укук бербей, кайра аны өлтүрүп, кордоп салганыбыз өкүнүчтүү. Ч.Айтматов аларга камкордук кылуу жөнүндөгү ой түйшөлдүрөт. Мунун баарын ал кезегинде Ысык-Көл форумунда алып чыккан. Ошондой эле жан дүйнөсүнөн жаралган образдар аркылуу сүйлөп жаткан чыгармалары “Кыямат”, “Кылым карытар бир күн”, “Ак кеме” жана “Кассандра тамгасы” сыяктуу чыгармаларында кайрылат. Алсак, “Кассандра тамгасы” чыгармасындагы киттердин негизги багыты өзгөрүлүп, өздөрүн жээкке таштап, өз өмүрлөрүн кыйуусу, “... мунун терең маанисинде адамзаттын бири-бирине капкан салууна каршылык, аркыркы кыяматкайымдын коркунучу жатканын зирек окурман алдын ала сезип туят” [1, 221-б.] - деп жаратылыштагы кыянатчылыктардын сүрөттөөсүнө баамын берет. Жерди хрусталь Сарайга окшоштуруп, “Жеке адамдын жан дүйнөсүндөгү эгоизм канат жайып келип, мамлекеттик эгоизмди жаратат. Ошонун кесепетинен табияттын не бир сонун асыл берметтерин жоготуп алдык.” [1, 223-б.] - деп жерди аяйт. “Жер бетине нурун чачкан күн да батат дешет. Картайганы чыгаар. Боорундагы жан-жаныбарлар турмак, жердин да өз жашы, өмүрү бар. Ал онтобосо да түрдүү дартка чалдыкты. Дартына даба болоор – адамдардын гана мээрим! Ушул гана болочоктогу ааламаттан коргомок.” [1, 224-б.] “Ошондуктан, дүйнөлүк дең-

гээлде табигатты коргоонун бүтүндөй бир кылымдык иштиктүү чараларын түзүүгө умтулуу – адамзаттын коом алдындагы негизги милдеттеринин бири.

Антпесе, жогоруда айтылган хрусталь Сарайыбыз кыйрап, жалпы адам баласы өз колу менен жасаган кечиримсиз кыянатчылыгына өмүр бою ак уруп, жан азабын тарткан Кожожаштын кейпин кийип калышы ажеп эмес.” [1, 224-б.] - дейт. Бул жерден жазуучунун “Ак кеме” чыгармасындагы баланын образы аркылуу да сөз кылсак болот. Чыгармада келечектин символу – Бала. Бала-Балык. Анткени бала ар дайым балык кыялында балык болуп кубулуп Ак кемеге, атасына сүзүп бармак. Тегерегиндеги адилетсиздик, канкордук, уятсыздык, эрксиздик, көзкарандылык, мансапкорлуктан арылуу максатында ал ошол кыялдар менен жашачу. Ичине толгон бугун ошентип чыгарып, күн кечирип келген. Ал наристелик аруулуктун, тазалыктын, адамдагы абийирдин үрөнү эле. Бугу-Эне да символдук образ. Жаратылыш жараткан ыйык ишеним. Чыгармада ушул эки кара менен актын ортосундагы келишпестиктен улам бала өзүн “Кассандра тамгасындагы” киттердей өзүн боюн сууга таштайт. Суу –жашоонун, өмүрдүн булагы. Мына ошол сууга, атасына сүзүп кетүүгө аргасыз болот.

“Кайрылбайм да, келбеймин, - деди ал өзүнө. – Балык болуп кеткен жакшы, балык болуп кеткен жакшы...” [2, 307-б.].

“ - Жок, мен балык болгонум жакшы. Сүзүп кетем буерден. Балык болгонум жакшы.” ...” [2, 307-б.].

“- Мен балык болуп кетем. Уктуңбу, ата, мен сүзүп кетем. Кулубек келгенде айт, мени балык болуп кетти де.” [2, 308-б.]. “Бала андан нары кетти. Суу жээгине түштү. Ошо бойдон токтобостон сууга кирди...” [2, 308-б.].

“... ааламдагы балалык абийир дандагы түйүлдүк сыңары. Түйүлдүгү жок дан өспөйт. Бул дүйнөдө кандай күндү баштан кечирбейли. Адам туулуп-өлүп турары чын болсо, акыйкаттык түбөлүк жашаары чын...” деп автор эртеңки күндүн атаарынан кабарлайт. Биз да көңүлүбүздү жубатып адамзаттын коом алдындагы негизги милдеттерин аткарууга, дүйнөдө тынчтык орноп, асманыбыз ачык болуп, келечекке максат коюп, ынтымак-ырашкерлик менен өмүр сүрөбүз дегенге ишенели. Дартка даба болоор адамдардын мээримин тилейли...

Жыйынтыктап айтканда, жалпы кыргыз элиме кайрылуу менен Чыңгыз Айтматовдун “Адамга эң кыйыны, күн сайын адам болуу” деген сезимди ойготкон накыл кебин эшитип, ар ким өзүнөн баштап, жан дүйнөлөрүн тазартып, бардык иш-аракетибиз менен жаратылышыбызды көзүбүздүн карегиндей сактап, эгемен өлкөбүздүн өсүп-өнүгүшүн каалоо менен агама “Сени тааныгандар жашап жатканда, сен тирүүсүң” демекчимин..

Адабияттар:

1. Айтматов Ч.Т., Шаханов М. “Аскада калган аңчынын ыйы” - Б., 2001. - 53-224-бб.
2. Айтматов Ч.Т. “Тулсарат” повестти. - Ф., 1978. - 307-308-бб.

Рецензент: к.филол.н., доцент Жунусалиева К.Т.